

Ільганаєва В. О.

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ СИНТЕЗ
СОЦІАЛЬНО-КОМУНІКАЦІЙНОГО ЗНАННЯ**

Розглядаються феноменологічні, онтологічні та гносеологічні аспекти формування уявлень про соціальну комунікацію. Визначаються основні конструктивні елементи теорії соціальних комунікацій.

Рассматриваются феноменологические, онтологические и гносеологические аспекты формирования представлений о социальной коммуникации. Определяются основные конструктивные элементы теории социальных коммуникаций.

Phenomenological, ontological and gnosiological aspects of social communication research are considered. The main constructive elements of social communication theory are determined.

В основі формування наукової теорії перш за все лежать феноменологічні, онтологічні та гносеологічні аспекти вивчення її об'єкту. До теперішнього часу вже сформовані різні концептуальні підходи до феномену соціальних комунікацій (СК), що зумовлені специфікою конкретно-історичних умов та предметно-об'єктних орієнтацій досліджень, а також підгрунтя встановлення типологічних зв'язків проявлення будь-яких комунікаційних сутностей, що вивчаються у відповідності до реальної дійсності. В типологічному плані комунікація розподіляється на природну та соціальну. Загальновизнаною є універсальність комунікації в структурі взаємодії природно-біологічних систем. Виходячи з цього, її можна розглядати як універсальну форму взаємодії, засновану на реалізації цільового імперативу, що має призначення та проявляється у передачі генетичного коду, програми (космічного, біосферного, біосоціального та соціального) розвитку. Феномен комунікації пов'язаний із різними просторами, середовищами та агентами взаємодії, що характеризують її природу і розмаїття засобів, форм субстанціональності. Комунікація здійснюється через механізми наслідування, обміну, впливу, координації, управління, контакту, що обумовлюють її процесуальні особливості. Однією із базових природних форм, що доповнюються сигнально-знаковими формами у спільнотах живих істот (птахів, тварин, людей), є генетична комунікація [1, 2, 3]. Генетична комунікація є засобом передачі спадкової інформації за допомогою певного матеріально-фізичного коду, залежності від програми існування живого організму, задається законами Всесвіту. В соціальному просторі передача спадкової інформації набуває своїх особливих рис, формується законами соціального розвитку і залежить від стану відповідності соціальної свідомості цим законам.

В пізнавальному плані соціальна взаємодія стає найвищим рівнем теоретичних узагальнень соціальної комунікації. Остання постає як безперервний обмін соціальною інформацією і знанням, що здійснюється завдяки наявності комунікативного ланцюга. Сутність соціальної взаємодії зводиться до встановлення контактів, наслідування знань, цілеспрямованої передачі емоцій, почуттів, настрою, інформації. Соціальна взаємодія може розглядатися як рух соціальної матерії, структури якої створюють простір соціальної комунікації, оживлений духовністю мислячого суб'єкту – людини. Розвиток соціальної взаємодії визначається змінами ментальних станів її учасників. Найактуальнішим завданням вивчення соціальної взаємодії в наш час є питання забезпечення сумісних дій за умов формування уявлень про загальність віри,

колективної інтенції, загальних обов'язків людської спільноти [4]. Таким чином феноменологічно соціальну комунікацію можна розглядати як різновид соціальної взаємодії, що здійснюється за допомогою певних знакових систем, які виступають засобами необхідного зв'язку [5]. Розвиток комунікації як образу, жесту, усної та писемної мови, писемності та документів (в тому числі книги, як багатопрофільного, багатофункціонального документу, спеціальних документів, структурованої інформації та знання), – складають етапи еволюції цього феномену в суспільстві [5]. Кожний з комунікативних засобів – знак, друк, телефон, телеграф, фотографія, радіо, кіно, електронні інформаційні системи – є продуктом конкретної історичної епохи і задовільняють певні економічні, політичні і культурні інтереси суспільства. На їх основі формуються різні соціально – комунікаційні структури [6, 7, 8].

В процесі дослідження комунікації вона часто ототожнювалася зі спілкуванням. Спілкування (пізніше і комунікація) стало розглядатися як необхідна умова в процесі будь-якої діяльності (виробництва). Комунікація та спілкування здійснюються за допомогою спеціалізованої форми – мовної діяльності, чи іншої діяльності, що використовує знаки. Комунікація між людьми відбувається в формі спілкування як обмін цілісними знаковими утвореннями (повідомленнями), в яких відображені знання, думки, ідеї, ціннісні взаємини, емоціональний стан, програми діяльності сторін, що спілкуються [1].

Комунікація завжди передбачає наявність цільового компоненту. Соціальну комунікацію можна розглядати як позиціонування в середовищах життєдіяльності людини, організації простору цілей – комунікаційного простору Всесвіту. В наш час поширені три основні інтерпретації терміну «комунікація»: по-перше, комунікація є засобом зв'язку будь-яких об'єктів матеріального та духовного світу, тобто як певна структура; по-друге – це спілкування, в процесі якого люди обмінюються інформацією; по-третє, під комунікацією розуміється передача та масовий обмін інформацією з метою впливу на суспільство та його складові компоненти [3].

В людському суспільстві комунікація здійснюється між індивідами, групами, організаціями, державами, культурами через знакові системи (мови). Зміст та форми комунікації відображають суспільні стосунки та історичний досвід людей. Комунікація – необхідна передумова функціонування та розвитку всіх соціальних систем, оскільки забезпечує зв'язок між людьми, робить можливим накопичення та передачу соціального досвіду, розділ праці та організацію сумісної діяльності, спілкування. Виникнення соціально-комунікаційних потреб за спіраллю еволюції в тріаді «об'єкт-середовище-взаємодія» відображує стан свідомості: знання – незнання – пізнання – знання. Протягом усього шляху становлення соціальних комунікацій просліджуються циклічні закономірності. Періоди СК циклів обмежені кордонами трансформаційних змін в засобах, формах, технологіях, цілях, управлінні, що в певному сенсі співпадає з макро-, мезо-, мікроциклами (згідно Кондрат'єву), проявляючись на макрорівні так званими інформаційними (комунікаційними) революціями [9, 10]. Можна вважати існування мегациклу з моменту генезису соціальних комунікацій до визначених трансформаційних ознак в сучасній СК, пов'язаних з когнітивним насиченням СК сфери суспільства, завершенням певної структурно-організаційної й функціонально-змістовної різноманітності, його згортання в соціоінфосфері та переходом до іншого – ноосферного стану. В ході соціальної еволюції людство разом з природно-біологічним знанням набуло ще й соціального знання як результату діяльності, спілкування та пізнання. Глобальний мегацикл комунікації завершується в ноосфері, відкриваючи нові можливості взаємодії і нові його якості (наприклад, параінформаційні відносини), де предметом комунікації виступає хвилю-польовий сигнал.

Глобальні соціально-комунікаційні цикли (еволюційні цикли соціально-комунікаційної взаємодії) опосередковані засобом комунікації в соціальному просторі та часі. З моменту зародження людської цивілізації можна говорити про: протокогнітивний (сигнально-поведінковий), протодокументальний, документальний, інформаційний цикли. Розвиток соціально-комунікаційної взаємодії супроводжується певними соціально-комунікаційними процесами відносно циклічних етапів: символізація та вербалізація; документалізація; актуалізація; медіація [11, 12, 13].

У родових зв'язках комунікація пов'язується зі способом здійснення комунікаційної взаємодії, у видовому плані розподіляється за змістом виконання функцій в системі суспільної взаємодії.

Онтологію соціальної комунікації певною мірою можна пов'язати зі становленням та ускладненням системних зв'язків і функцій, які вона відіграє в сфері суспільних відносин. Онтологічне проявлення об'єкту СК-досліджень складає сукупність процесів та структур, що забезпечують цілеспрямований та керований обіг соціальної інформації та знань в соціальному часово-просторовому континуумі. Соціальні комунікації утворюють певний соціальний інститут суспільства, досягаючи свого розвитку як єдиної системи або окремої підсистеми суспільства. Такої єдності СК досягають в наш час на базі використання автоматизованих інформаційних технологій, систем штучного інтелекту, експертних систем та систем мультимедіа. Використання технічних засобів та одночасне ускладнення організаційних умов передачі інформації привели до змін безпосередньо взаємодії сторін, що спілкуються, та до необхідності спеціального вивчення закономірностей опосередкування інформації в соціальних системах.

Можна вважати, що соціально-комунікаційна діяльність (СКД) сформувалася як соціальний інститут під впливом перетворюючої сутності людини. Виникнення і розвиток конкретних видів СКД детерміновані розподілом та поєднанням праці: від документальних форм, що мали перевагу на початкових стадіях становлення СКД, до інформаційних форм середини ХХ ст. та когнітивних – з початку 80-х рр. ХХ ст. Головним фактором, що стимулював процеси інституалізації СКД є інформатизація суспільства на основі сучасних новітніх інформаційних технологій. Елементи СК, які раніше були відокремлені один від одного поступово об'єднуються у документальні, інформаційно-когнітивні системи різного рівня: локальні, регіональні, національні, міжнародні, глобальні, створюючи єдиний комунікаційний простір Землі.

У другій половині ХХ ст. теорія соціальних комунікацій (ТСК) відривається від підсистемного конкретно-предметного розгортання СК-феноменів, характерного для певних наук, та їх теоретико-методологічних комплексів (таких, як соціологія соціальних комунікацій, документально-інформаційні дисципліни, лінгво-психологічний, культурно-філософський комплекси) і виявляє тенденцію переходу від підсистемно-прикладного розглядання феноменів комунікаційної взаємодії до інтеграційних загальносистемних напрямів, що пов'язані з розгортанням сутнісних функцій соціальних комунікацій, документалізацією інформації та знань, їх актуалізацією в системі суспільних відносин й медіацією у єдиному просторі та часі. Це в загальному вигляді відповідає структурі комунікаційного знання, що склалося в наш час, в якому підкреслюються три рівні: 1 – загальна теорія комунікацій; 2 – загальна теорія біокомунікацій та загальна теорія СК; 3 – теорія видових та міжвидових комунікацій та окремі спеціальні теорії СК (соціологічні, політичні, культурологічні, лінгвістичні, технологічні) [2]. Одночасно додає можливостей бачення комунікаційних феноменів їх природної сутності, процесуальності і субстанціональності.

Зміни, що відбуваються в СК сфері сучасного суспільства, стимулювали процеси фундаментації, інтеграції, генералізації, інновації науково-пізнавальної

діяльності та вплинули на формування розуміння єдності інформаційно-комунікаційних процесів, що й отримали науково-методологічне визначення в комунікативній філософії, соціальній когнітології, соціальній інформатиці, бібліотекознавстві, інформатиці, документознавстві, теорії масових комунікацій, архівознавстві, теорії соціальних технологій, соціоніці та інших науках й наукових дисциплінах.

ТСК має всі ознаки становлення науки: об'єкт – соціально-комунікаційна діяльність (СКД), що досягла інституціонального рівня й надає специфічну та цілісну систему; методи дослідження; методологічний базис; цілі; понятійно-категоріальний апарат; систему стійких міждисциплінарних та міжнаукових зв'язків; професійний друк та систему підготовки кадрів. Предметом ТСК є універсальні закономірності комунікаційної взаємодії в соціальному просторі та часі, трансформування комунікаційних цілей; посилення інтелектуальності й духовності суб'єктів комунікаційної взаємодії; циклічність розвитку від низьких форм комунікації взаємодії до вищих (опосередкованих знаковими системами, обмежених соціальним часом й простором до неопосередкованого духовно-субстанціологічного в безмежному просторі буття). Теорія соціальних комунікацій (ТСК) дає можливість переходу від спостережно-описових позицій до активного теоретичного аналізу СК. ТСК вже пройшла перші два етапи свого становлення: описовий, до якого здійснювався збір фактів, їх систематизація, формування понятійно-категоріального апарату, диференціація наукових напрямів; логіко-аналітичний, на якому з тих чи інших методологічних позицій ведеться багатоаспектне предметне вивчення об'єкту пізнання, встановлюються якісні, сутнісні ознаки.

В наш час відбувається перехід ТСК на новий етап – теоретичного синтезу, вихід на метатеоретичний рівень вивчення науки [2, 7, 5]. На третьому етапі, початок якого припадає на кінець ХХ ст., наука входить до конструктивної, програмуючої стадії по відношенню до СКД. Теорія СК, відображаючи соціальні реальності виявляє, уточнює, формулює нові закони та закономірності, досягаючи максимального наближення до свого об'єкту і виявляє його зв'язки з основними формами буття людини [5]. На цьому етапі формуються якісні уявлення про сутність об'єкту, розширюється сфера фундаментальних аспектів СК досліджень та їх вплив на прийняття управлінських рішень, стратегію науки, що спирається на загальні для сфери СК закономірності та закони.

Гносеологічні тенденції, що відповідають методологічним трансформаціям сучасного наукового пізнання, визначають поєднання різних концептуальних підходів до феномену соціальної комунікації. Розрізняють технократичну, інтеракційну, лінгвістичну, маскомунікаційну концепції, а також їх різновиди, симбіоз, комплекси. Домінуючою установкою методології вивчення феномену комунікації і, зокрема, соціальної комунікації стає трансгресивність, що зумовлює появу нових наукових концепцій СК і базується на універсальних закономірностях «життя-існування-буття» біосоціальних систем в просторі Всесвіту. Сучасні концепції СК формуються в межах: загальної теорії комунікації – що є надсистемною теорією; теорії соціальних комунікацій – системної теорії; в прикладних теоріях – підсистемних теоретико-прикладних теоріях, що відбивають різноманітність проявів комунікаційних відносин в суспільстві, їх логіку, історію, функціональне призначення [5].

Генералізаційні тенденції ТСК концентруються на напрямках досліджень: 1 – комунікаційних середовищ, узагальнюючи організаційні, методологічні, технологічні, функціональні, змістовні, управлінські (в т.ч. проектні) аспекти соціальних комунікацій певних наук підсистемного рівня в системі комунікаційного знання (бібліотечно-інформаційних наук, соціології комунікацій, журналістики, архівознавства,

музеєзнавства, документознавства, лінгвістики, інформатики, теорії інформаційних систем, когнітології, психології, соціології інформатики та ін.); 2 – комунікаційного простору, охоплюючи комунікаційні процеси й рух, циркуляцію інформаційно-когнітивних потоків, їх вплив на життя суспільства, масштаб й особливості трансляції, вживання й використання, управління; 3 – смислонасиченості й культуроспрямованості комунікаційної взаємодії та концептуалізації культурних естафет, еко- і гуманоцентричності соціальної взаємодії.

Нова парадигмальність ТСК передбачена зміною акцентів досліджень: від субстанціональності (предметності форм) соціально-комунікаційної взаємодії в умовах нових соціальних реальностей (інфосфери, соціоінфосфери, семіосфери, ноосфери) до її функціональності; від ресурсної складової соціально-комунікаційної взаємодії до механізмів й завдань актуалізації духовно-інтелектуального потенціалу людини й соціуму, досягнення рівноважного функціонування й розвитку суспільства; розкриття механізмів формування знання, засобів його отримання, обробки, представлення й використання, як станів індивідуальної, колективної свідомості, гармонійно пов'язаних з планетарною формою буття у просторі універсуму. Формується зовсім інша системна організація соціально-комунікаційної взаємодії, зумовлена як її масштабами, що охопили все людське суспільство, елементарно-структурною формою відбування комунікаційних процесів в цих масштабах, так і їх функціонально-змістовними стосунками з цивілізаційною культурою людства в цілому.

СК на найвищому рівні свого розвитку перетворюється у розвинену систему соціальної взаємодії, що завершує цикл оформлення простору зв'язків (спілкування) й простору цілей (комунікація) в тріаді Діяльність – Мислення – Свідомість в просторі Буття людини. Глобальність соціальної взаємодії в умовах інформаційного суспільства надає соціально-комунікаційному знанню, практиці й управлінню стратегічного значення в соціокультурному цивілізаційному розвитку. СК ідея з гіпотези (середина ХХ ст.) перетворилася на основу розгортання нової парадигми наукових досліджень. Вона охопила різні сфери, об'єктами яких є СК структури, підсистеми, соціальні інститути та процеси соціальної взаємодії в суспільстві. Поглиблення СК досліджень на системному рівні є умовою вирішення багатьох практичних завдань, що відносяться до організації діяльності й управління СК структурами, соціально-інформаційними об'єктами інформаційного простору та соціальної свідомості як результату становлення соціального інтелекту. Найвний методологічний рівень пізнання СК-феномену дозволяє посилити наші уявлення про соціальні комунікації (як цілісну й специфічну соціальну структуру), методи її дослідження – комплексний, якісно-кількісний аналіз, міждисциплінарний й міжнауковий синтез), мету СК досліджень – встановлення закономірностей, обґрунтування, оцінювання СК-досвіду для отримання даних, необхідних для управління, підготовки рішень й впливів на стан соціальної взаємодії, досягнень певного рівня розуміння учасників СК на різних рівнях організації суспільства. Складність формування науки про СК пов'язана з протиріччями, що породжуються нелінійним характером СК зв'язків, мультипредметністю СК процесів й лінійністю організації наукового знання (прагнення лінійного упорядкування СК-феноменів), що належать сучасній дисциплінарній і міжнауковій теоретизації. Функціональним значенням СК є: 1 – створення єдиної методологічної бази вивчення феноменів інформації й знання як предметів СК-праці, способів соціальної взаємодії, а також їх впливу на стан соціальних об'єктів і людини; 2 – вивчення інформаційно-комунікаційної технології (ІКТ) як основи інформаційної економіки, упорядкування соціально-інформаційних потоків, способів формування людини; 3 – дослідження інформаційних середовищ, їх ознак, специфічних загроз як частини природного простору життєдіяльності людини; 4 – розробка заходів протидії й захисту від

інформаційних загроз, формування концептів, моделей поведінки й управління інформаційними середовищами, а також їх окремими складовими; 5 – обґрунтування найбільш адекватних культурних ситуацій й ефективних засобів досягнення взаєморозуміння між суб'єктами комунікації в суспільстві. Методологічно важливим є обґрунтування розмежування комунікації як функції й комунікації як соціальної діяльності.

Завданням методології СК є також побудова комунікаційної освіти, політики державного управління діяльністю традиційних СК-структур, функціонування яких в умовах інформаційного суспільства постійно ставить питання відносно права володіння інформацією, права власності на ЗМІ та медіа в цілому, їх незалежності, необмеженості й цензури, доцільності бібліотечних, архівних, музейних систем і систем НТІ, що склалися, важливості актуалізації документальної пам'яті людства, конкуренції СК-структур в електронному середовищі та медіації соціально-культурного простору сучасної цивілізації людства.

Література:

1. Коммуникация. БСЭ: Т.12. – 3-е изд. – М.: Изд-во «Советская энциклопедия», 1973. – С. 527
2. Основы теории коммуникации: учебник / Под ред. проф. М.А. Василика. – М.: Гардарики, 2003. – 615 с.
3. Бориснев С.В. Социология коммуникаций: учеб. пособие / С.В. Бориснев. – М.: ЮНИТИ, 2003. – 270 с.
4. Навроцький В.В. Логіка соціальної взаємодії / В.В. Навроцький. – Х.: Консум, 2005. – 204 с.
5. Ільганаєва В.О. Соціальна комунікація як об'єкт теоретизації / В.О. Ільганаєва // Філософія людського спілкування: філософія, психологія, соціальна комунікація. – 2009. – №1. – С.60-68.
6. Соколов А.В. Введение в теорию социальной коммуникации: учеб. пособие / А.В. Соколов. – СПб ГУП, 1996. – 320 с.
7. Соколов А.В. Метатеория социальной коммуникации / А.В. Соколов. – СПб., 2001. – 348 с.
8. Ільганаєва В. О. Інституалізація соціально-комунікаційної сфери суспільства / В.О. Ільганаєва // Освіта регіону: політологія, психологія, комунікації. – 2008. – №1 - 2. – С.148-153.
9. Ракитов А.И. Философия компьютерной революции / А.И. Ракитов. – М.: Изд. полит. лит., 1991. – 297 с.
10. Яковец Ю.В. Эпохальные инновации XXI века / Ю.В. Яковец. – М.: Экономика, 2004. – 444 с.
11. Ільганаєва В.О. Бібліотечна освіта: нова парадигма розвитку / Нац. б-ка України ім. В.І. Вернадського; В.О.Ільганаєва. – К. : Ред. журн. «Бібл. вісн.», 1996. – 254 с.
12. Брайчевский С.М. Современные информационные потоки и актуальная проблематика / С.М. Брайчевский, Д.В. Ландэ // НТИ. сер.1. – 2005. – №11. – С.21-33.
13. Плешкевич Е.А. Становление и развитие протокоментной коммуникации / Е.А. Плешкевич // Междунар. форум по информ. – 2006. – Т.31, №1. – С. 7-16.